

ЗАКОХАНИЙ У ВРОДУ ТА МУДРІСТЬ СЛОВА

У скорботний вінок шани академікові

Юрієві Володимировичу Шевельову

(17.12.1908–12.04.2002)

*Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.*

Іван Франко

12 квітня 2002 року простяглася туга журавлина з Нью-Йорка понад океаном аж на Україну: відійшов у вічність Юрій Володимирович Шевельов — світового масштабу славіст, передусім україніст: мовознавець, літературознавець, культуролог.

Народився Юрій Володимирович у родині військового (згодом — царського генерала) 17 грудня 1908 р. у Харкові. З цим містом був пов'язаний майже весь «український» період у житті Юрія Володимировича (крім чотирьох років раннього дитинства, проведених у місті Ломжа у Польщі, куди перевели на службу батька, тоді ще офіцера). Тут, у Харкові, Ю. Шевельов учився у приватній школі Є. П. Дружкової, згодом у третій хлоп'ячій державній гімназії, тут закінчив 1923 р. тринадцяту трудову школу, 1925 р. — торгпромпрофшколу, а 1931 р. — Харківський педагогічний інститут професійної освіти, тут 2 червня 1939 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Мова і стиль політичної лірики П. Г. Тичини», яку написав під керівництвом майбутнього академіка Л. А. Булаховського. Великий вплив на Юрія Володимировича на його складному шляху до свідомого українства, крім поклику далеких предків, мав його двоюрідний брат Анатолій Носів, антрополог, учень Ф. Вовка, що, сам того, можливо, не відаючи, прищепив юнакові почуття національної свідомості, віри в українське Слово. Велику роль відіграли також вистави «Березоллю». Велося Юрію Володимировичу — «соціально чужому елементові» — у студентські роки сутужно. Жив удвох з матір'ю, що з генеральської дружини (доля батька лишилася невідомою) стала прибиральницею, але, як писав він у своїх спогадах, «у родині була релігія науки й книжки» (*Шевельов Ю. Я — мене — мені... (і докруги) [Спогади] : У 2-х т. — Харків ; Нью-Йорк, 2001. — Т. 1. — С. 100*).

Працював Юрій Володимирович викладачем, згодом доцентом в Українському комуністичному інституті журналістики (1933–39) та в Харківському університеті (1939–41), де 1941 р. його було призначено завідувачем кафедри української філології.

Друкуватися Ю. Шевельов почав 1931 р., першими його публікаціями були театральні рецензії та художні переклади. Першу книжку — «Граматику української мови» (у 2-х частинах,

у співавторстві з тодішнім директором Інституту мовознавства АН України Н. Кагановичем, не з власної волі, а за наказом Наркомосу) Ю. Шевельов опублікував у 1934 р. Вона двічі перевидавалася (1935; 1936). Харків значною мірою сформував Юрія Володимировича як українця, як українського дослідника. Тут він мав змогу пізнати найкращих представників українського Відродження, працювати поруч з ними. В інтерв'ю, що його Вчений дав 1 лютого 2002 року (мабуть, останньому в своєму житті), на запитання кореспондента К. Кіндрася «А хто для вас був і залишається найбільшим моральним авторитетом у житті й літературі?», Юрій Володимирович відповів: «Олександр Білецький і Леонід Булаховський. Вони — мої вчителі» («Свобода». — 2002. — 1 лют.). А в своїх спогадах Юрій Володимирович так охарактеризував О. І. Білецького: «Найблисучіша постать, оракул і кумир студентства, ерудит і вітія, певними рисами — харківський відповідник київському Миколі Зерову» (Шевельов Ю. Я — мене — мені... — С. 125).

Тут же, в Харкові, Юрій Володимирович зрозумів весь жах тоталітарної системи. Був свідком украї кривавої епохи, яку його близький приятель Ю. Лаврінченко назве згодом добою «розстріляного Відродження», публікуючи 1959 року антологію української літератури 1917–1933 років під таким заголовком. І ця справедлива, містка й тривожна фраза стала історико-літературним терміном.

1943 р. Юрій Володимирович переїхав до Львова, де йому поталанило близько познайомитися з професором В. Сімовичем, що, за словами Ю. Шевельова, «був єдиним тоді на Україні носієм ідей та методів Празького лінгвістичного гуртка та мав не одну нагоду спілкуватися з «самим» Н. Трубецьким (Шевельов Ю. Передмова // Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. — Львів ; Нью-Йорк, 1996. — С. 8). Цілими днями працював молодий дослідник у книгозбірні Наукового товариства імені Шевченка, де тогочасний директор В. В. Дорошенко охоче ділився з ним спогадами про тисячі епізодів з українського культурного життя від початку століття. Згодом Ю. Шевельов після довгих поневірянь потрапив до Німеччини, з 1946 р. до 1949 р. був доцентом Українського вільного університету (УВУ) в Мюнхені, що його у 1945 р. переведено з Праги. Там же 1947 р. опублікував (циклографічним способом) невелику за обсягом книжку «До генези називного речення», написану в Україні в 1941–42 роках. Ця праця лягла в основу його дисертації на здобуття ступеня доктора філософії, яку він захистив у 1949 р. в УВУ. Для західної лінгвістики називне речення було зовсім не вивченою категорією. У своєму дослідженні вчений подав історію виділення називних речень в окрему синтаксичну конструкцію, а також на великому фактичному матеріалі довів, що називне та неповне речення в генезі та в теперішньому функціонуванні зв'язані безліччю переходів.

У Мюнхені Ю. Шевельов був також заступником голови новоствореного об'єднання «Мистецький український рух» («МУР», 1945–52). У 1950–52 рр. був лектором української та російської мов у Лундському університеті (Швеція), а згодом, як і більшість українських післявоєнних «перекотипілля», переїхав до США. Прибув туди 15 липня 1952 р. Як і перед кожним українським дослідником, перед ним постав вибір: або залишитися у виключно українському середовищі, або ж, опанувавши до глибин не лише англійську наукову мову, а й американську наукову методологію, стати американським дослідником-україністом. Перший шлях був спокійніший, затишніший, але не дуже корисний для української науки. Без вагань Ю. Шевельов обрав другий шлях. Став відомим американським славістом. Водночас жив Україною, творив для України, залишився назавжди в полоні своєї рідномовної стихії.

У 1952–54 рр. Ю. Шевельов викладав на кафедрі славистики у Гарвардському університеті (м. Кембрідж); згодом (1954–77) був професором кафедри славистики в Колумбійському університеті (м. Нью-Йорк). Читав цикли лекцій у багатьох університетах США, Канади та Західної Європи. Водночас дуже активно працював в українських наукових установах. Дійсний член Української вільної академії наук (з 1945 р.) та НТШ (з 1949 р.), Ю. Шевельов у 1959–61 і 1981–86 рр. був президентом УВАН. Саме під час президентства Ю. Шевельова УВАН у співпраці з Українським науковим інститутом Гарвардського університету та НТШ започаткували в Нью-Йорку спільні шевченкознавчі конференції. Від того часу відбулася двадцять одна така конференція. Був Юрій Володимирович також членом-засновником Об'єднання українських письменників «Слово» (1954), членом Товариства плекання української мови (з 1964 р.).

Академік Ю. Шевельов — автор глибоких та оригінальних українознавчих досліджень. Зокрема, вагомий його внесок до фонології, морфології, синтаксису, етимології, ономастики.

Учений
мову, у
мови. Гр
сучасної
В англо
слов'янс
Ю. Шев
основи
грунті з
панорам
в XVI ст
в'янськи
ня діале
новгород
російськ
Ю. Ш
літератур
(німецьк
лектів»,
ських лін
білорусь
та ін. Зна
перший п
переклад
У дор
ва» 1076
збірників
гослужбо
Писав
праць пр
О. Курил
білоруськ
Ю. Ш
знавчих ж
історичні
кедонськ
1984), О.
знавства»
Дослід
тичних ст
кою мово
(1978, англ
Учени
Жаль, що
Два ва
ситету (ре
Ю. Шевел
Вченого —
його праці
додался
У поно
переклади
утворчост
ликий фак
ченко набу
У 1996 р. І
ської літер

Учений розвинув поняттєві та історіографічні основи українського мовознавства, його метамову, у своїх працях синтезував діахронний і синхронний підходи до вивчення української мови. Ґрунтовно дослідив Ю. Шевельов синтаксис простого речення (монографія «Синтаксис сучасної української літературної мови. Просте речення», 1951; англійською мовою — 1963). В англійських монографіях «Передісторія слов'янської мови: Історична фонологія загальнослов'янської мови» (1964; 2-е вид.— 1965) та «Історична фонологія української мови» (1979) Ю. Шевельов показав розвиток фонологічної системи української мови від праслов'янської основи аж донині на широкому історичному, діалектному, міжмовному та текстуальному ґрунті з вивченням глибинно-причинових зв'язків між окремими фонетичними змінами, дав панорамну картину розвитку української мови в її історичному розрізі, обґрунтував її початки в XVI ст. Заперечивши концепцію прасхіднослов'янської лінгвостійкості та трьох східнослов'янських мов у доісторичні часи, учений розвинув концепцію конфігурації та перегруповання діалектних груп (київсько-поліського, галицько-подільського, полоцько-смоленського, новгородсько-тверського, муромо-рязанського діалектів), що з них розвинулися українська, російська та білоруська мови.

Ю. Шевельов — автор праць про українську літературну мову («Нарис сучасної української літературної мови», 1951), її взаємодію з діалектами, передусім Чернігівщини та Галичини (німецькомовна монографія «Українська писемна мова, 1798–1965. Її розвиток під впливом діалектів», 1966), розмежування української та польської мов (стаття «Проблема українсько-польських лінгвістичних відносин від X ст. до XIV ст.», 1952, англійською мовою), української та білоруської мов (англійська розвідка «Щодо проблем утворення білоруської мови», 1953) та ін. Значним внеском у соціолінгвістику є його англійська монографія «Українська мова в першій половині двадцятого сторіччя, 1900–1941. Її стан та статус» (1989). До речі, український переклад цієї книжки, що його здійснила О. Соловей, вийшов друком раніше — у 1987 р.

У доробку вченого — статті про окремі мовні пам'ятки, зокрема про «Збірник Святослава» 1076 р. (один із найдавніших, створених на основі рукописів великокнязівської бібліотеки збірників літературних творів різного змісту) та про «Кодекс Ганкенштейна» (рукописну Богослужбову антологію XII–XIII ст.) та ін.

Писав чимало Юрій Володимирович і про проблеми українського правопису. Він — автор праць про українців-мовознавців О. Павловського, О. Потебню, В. К. Метьюза, В. Ганцова, О. Курило, К. Михальчука та ін. Ряд досліджень учений присвятив іншим слов'янським мовам: білоруській, церковнослов'янській, російській, польській, словацькій, хорватській, сербській.

Ю. Шевельов був членом редколегій та редактором багатьох лінгвістичних і літературознавчих журналів та серій, зокрема журналу «Сучасність» (головний редактор, 1978–81), серії історичних фонологій слов'янських мов: польської, словацької, білоруської, української, македонської (Гайдельберг, 1973–83). Він був редактором збірників праць В. Сімовича (1981; 1984), О. Потебні (1992). Чимало статей написав для двох видань «Енциклопедії українознавства» (1949–52; 1955–89) та англійської «Encyclopedia of Ukraine» (1984–1993).

Дослідник відомий як автор багатьох літературознавчих досліджень, рецензій, публіцистичних статей. Найважливіші з них опубліковані в збірниках: «Новий театр» (1948, німецькою мовою), «Не для дітей» (1954), «Друга черга» (1978), «Задираки та їхні заспокоювачі» (1978, англійською мовою), «Третя сторожа» (1991; 1993, 1998).

Учений зібрав одну з найбільших, найпрезентабельніших славістичних бібліотек у світі. Жаль, що незадовго до смерті передав її до Японії, а не в Україну...

Два варіанти бібліографії досліджень вченого, що їх уклав професор Сіракузького університету (родом з Чернігівщини) Я. Гурський, опубліковано в збірниках праць на пошану Ю. Шевельова (1971; 1981–83). 1998 року — для вшанування 90-річчя від дня народження вченого — заходами УВАН у США та НАН України опубліковано найповнішу бібліографію його праць, що має 872 позиції (укладачі — А. Даниленко і Л. Чабан). А за три останні роки додалися не лише перевидання та передруки, а й зовсім нові праці.

У поновлених Записках НТШ у Львові (1992, т. 224: Праці філологічної секції) уміщено (у перекладі О. Молчко та Я. Семко) дуже цікаву та дискусійну статтю Ю. Шевельова «1860 рік у творчості Тараса Шевченка», опубліковану вперше 1962 р. У ній дослідник, осмисливши великий фактичний матеріал, доходить висновку, що в останній період своєї творчості Т. Шевченко набув переконання: не насильство, а перемога справедливості й правди врятує Україну. У 1996 р. НТШ опублікувало працю Ю. Шевельова «Внесок Галичини у формування української літературної мови» (передрук канадського видання 1975 р.). У 239-му томі Записок

НТШ 2000 р. уміщено статтю Ю. Шевельова про мову та стиль Г. Сковороди в перекладі М. Габлевич (1994 р. опубліковано англomовний оригінал). 1994 р. вийшли друком у Києві дві дуже вагомні статті Ю. Шевельова про походження української мови: «Чому *обциерусский* язык, а не *вїбчоруська мова?*» та «З проблем східнослов'янської глотогонії». У київській серії «Українська модерна література» 1998 р. опубліковано збірку «Поза книжками і з книжок» (упор. та прим. Р. М. Корогодського), де вміщено студії Ю. Шевельова, що були опубліковані раніше в діаспорній пресі, інколи англійською мовою. Цього ж року в харківському видавництві «Фоліо» опубліковано тритомник літературознавчих та мистецтвознавчих розвідок Ю. Шевельова, що вперше були опубліковані в збірці «Третя сторожа» та поза збірками (упорядник — Р. Корогодський). 2001 р. у видавництві М. П. Коць водночас у Харкові та Нью-Йорку вийшли два томи спогадів Ю. Шевельова під заголовком «Я — мене — мені... (і до-вкруги)». Перший том охоплює життя автора в Україні та в Польщі (дитям, у місті Ломжа), тобто роки 1908–1944; другий — «європейський» період (1944–1952). Планувався і третій том — про життя в Америці, але планам не судилося здійснитися. Опубліковані спогади містять унікальні факти, описані безжальноправдиво. Вони надзвичайно важливі для нас, адже ми легко й непоправно забуваємо минуле.

Учений давно здобув визнання в світі. Він — почесний доктор Альбертського університету (Едмонтон, Канада, 1983) та Лундського (Швеція, 1984), лауреат Гугенгаймської фундації (1959), Американської ради наукових товариств (1964; 1967) та Національного фонду гуманітарних наук (1974). У 1989 р. одержав нагороду Омеляна і Тетяни Антоновичів за досягнення в україністиці.

З відомих причин визнання на Батьківщині прийшло досить пізно (та, мабуть, воно все ж таки до щему найдорожче). У 1990 р. Юрій Володимирович уперше після війни приїхав в Україну для участі в Першому міжнародному конгресі україністів. З того часу — попри сеньйорський вік — він став частим гостем в Україні (гостем — удома!). Учений брав участь також у Другому та Третньому міжнародних конгресах україністів (Львів, 1993; Харків, 1996), був членом Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів України. Був також учасником Першого всевітнього форуму українців 21–24 серпня 1992 р., де, зокрема, висловив таку думку: «Дай, Боже, щоб люди навчилися англійської мови, але не дай, Боже, щоб англійська мова стала другою “общепонятною”».

1990 р. професора Ю. Шевельова обрано закордонним академіком НАН України, у 1992 р. — членом редколегії журналу «Мовознавство», де стали друкуватися його статті, зокрема «О. О. Потєбня і стандарт української літературної мови» (1992, № 2–3); «Спірантизація “G”» (1994, № 1); «Про критерії в питаннях українського офіційного правопису» (1995, № 2–3). З нагоди 125-річчя з дня народження М. Грушевського Наукова рада НТШ у Львові ухвалою від 2 липня 1991 р. заснувала нагородну медаль його імені. Першими лауреатами цієї медалі у серпні 1991 р. стали Ю. Шевельов та О. Гончар. 1999 р. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна обрав Юрія Володимировича своїм почесним доктором. До речі, у «Науковому світі» за квітень 2002 року оголошено, що на Спецраді цього університету О. І. Волосова захищатиме незабаром дисертацію на тему «Юрій Шерех (Шевельов) як літературний критик». 2000 р. Юрій Володимирович став лауреатом Національної премії України імені Тараса Шевченка.

Безсумнівно, величезний науковий доробок академіка Ю. Шевельова чекає на різноаспектні дослідження, осягнення та введення його в найширший контекст україністики. Однак чи не найнагальнішою потребою є видання або перевидання найголовніших його мовознавчих досліджень українською мовою, аби вони стали приступними хоча б науковій громадськості. Нам дуже потрібні наукові праці Юрія Володимировича, його могутній інтелект, його тверезий, часто іронічний погляд на життя.

Пам'ять про академіка Ю. В. Шевельова, що служив рідній науці правдиво, послідовно і неохитно, надихатиме не одне покоління філологів до важкої, незрадливої та благородної Праці. А здійснене Академіком увійде навіки в золоту скарбівню світової науки й культури.

Та все ж незатишно стало на світі без Юрія Володимировича, харківського характерника, всеукраїнського (дарма, що прожив значну частину життя так далеко від рідного краю!) характерника.

Р. ЗОПІВЧАК
(Львів)